

ZELFSTANDIG LEREN

Sleutelbegrip in het Tweede Fase-onderwijs

Eigenlijk is het geen nieuw thema in onderwijsland. Want al decennia lang wordt er immers wetenschappelijk onderzoek gedaan naar zelfstandig leren. Maar nu er een grondige structuurwijziging in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs op komst is, staat zelfstandig leren volop in de belangstelling. Een van de meest wezenlijke kenmerken van het Tweede Fase-onderwijs is het creëren van een onderwijsklimaat, waarin zelfstandig leren een centrale plaats inneemt. Maar wat houdt zelfstandig leren eigenlijk in? Waarom is het zo van belang? Wat betekent het voor docenten en voor leerlingen? Hoe kan zelfstandig leren concrete gestalten krijgen? Jan Simons sprak hierover met Martin Nuy en Wim van Vroonhoven (KPC), auteurs van het nieuw verschenen boek *Zelfstandig leren*.

Plezierig werken voor leraar en leerling

Nu de overheid het sturingsmiddel van de lessentabel loslaat voor de studielastbenadering, wordt de school bevrijd van een keurslijf. Er komt ruimte voor een gedifferentieerde opbouw van de leraars-taak, begeleiding van leerlingen, organisatorische taken en ontwikkeltaken. Het onderwijs kan veel flexibeler worden georganiseerd en er is een gevarieerder tijdsbesteding mogelijk. De school wordt studiehuis, een inspirerend studiehuis. Wordt school voor docenten en leerlingen daardoor ook plezieriger? Wim van Vroonhoven: "Er is de laatste jaren veel gesproken over de zwaarte van het leraarsberoep. Weinigen zullen ontkennen, dat lesgeven geen zwaar werk is. Welnu, in een 'inspirerend studiehuis' waar leerlingen zelfstandig leren, is het voor de leraar zeker prettiger werken. Leerlingen kunnen zich immers niet meer 'consumptief' opstellen en worden zelf verantwoordelijk voor hun leerproces. De leraar staat ook niet meer de hele dag voor complete klassen en is niet meer de 'werkopziener', maar de helpende instantie waar de leerling bij terecht kan. Zijn schooldag wordt daardoor een stuk gevarieerder. De leerling kan door de leraar veel meer individueel benaderd worden en is niet langer verplicht onderwijs bij te wonen dat hij niet meer nodig heeft. Zelfstandig leren vergroot bovendien, zo toont onderzoek aan, de motivatie van de leerlingen." Meer nadruk op zelfstandig leren maakt het onderwijs dus veel doelmatiger. De docent vervult geen onderwijsfuncties meer die de leerlingen eigenlijk goed zelf kunnen vervullen, maar legt zich toe op de dingen waar zijn expertise onmisbaar is.

Zelfstandig leren: een begrip met vele gezichten

Op het eerste gezicht roept het begrip 'zelfstandig leren' nauwelijks vragen op naar de precieze betekenis. Het is dan ook een begrip met vele gezichten, hetgeen een bron is van spraakverwarring alom. Een school die aan de slag wil gaan met zelfstandig leren, zou er daarom goed aan doen tot een precieze begripsbepaling te komen: hebben wij het allemaal wel over hetzelfde?

Martin Nuy wijst op een drietal betekenissen van het begrip zelfstandig leren: als werkvorm in het onderwijs, als werkhouding van leerlingen en als leerdomein. "Met zelfstandig leren in de betekenis van werkvorm doelen we op leren: 'los' van de docent.

De leeractiviteiten van de leerling zijn niet voortdurend een reactie op een actie van de leraar. De leerling is zelf aan het werk, aan de hand van een door hemzelf of de leraar opgesteld werkplan of taak. In de betekenis van werkhouding is zelfstandig leren te karakteriseren als 'uit je zelf leren' in plaats van door anderen. daartoe steeds aangezet te moeten worden. Bij deze zelf-verantwoordelijkheid nemen leerlingen zelf beslissingen over de inrichting van hun leerproces. De derde betekenis van zelfstandig leren heeft te maken met het leren zelf. Bij leren denken we doorgaans aan een vak leren. Behalve vakinhoudelijke kennis kan echter ook het proces van kennisverwerving zelf onderwerp van leren zijn: op welke manier leert de leerling en hoe kan dit door onderwijs worden verbeterd? Kortom: leren over het leren zelf (meta-leren). In ons boek beschouwen we deze drie betekenissen van het begrip zelfstandig leren als de drie elementen van een streefbeeld - het studiehuis - , waarop onderwijsvernieuwingen kunnen worden bekeken."

De school wordt studiehuis

De drie onderscheiden betekenissen van het begrip zelfstandig leren kunnen dienen om dit streefbeeld nader in te vullen; ze vormen als het ware de drie basiselementen van het studiehuis. Wim van Vroonhoven benadrukt nog eens, dat de schooldag in de studiehuisgedachte niet meer volledig uit lessen bestaat: "Het zelfstandig werken op school zal ook veel meer plaats vinden zonder dat de leraar erbij is. Minder les en meer zelfstandig werken wordt door de voorstanders van het studiehuis gezien als een effectiever gebruik van de leertijd. Bovendien krijgt de leerling in het studiehuis substantiële zeggenschap bij het uitstippelen van zijn schoolwerk. Leerlingen kunnen een keuze maken uit het aanbod van studie-activiteiten en op basis daarvan een eigen studieplan maken. Vervolgens zijn ze zelf verantwoordelijk voor de uitvoering van dit studieplan. In het studiehuis wordt dus een stuk vrijheid en eigen verantwoordelijkheid aan de leerling toegekend. Het werk van de leraar is ondersteunend voor het studieplan."

Het leren krijgt in het studiehuis een centrale plaats. Martin Nuy: "De primaire taak van docenten is niet langer het presenteren van de leerstof: de leerlingen moeten de stof uit het leerboek zelf doornemen. De begeleiding die de leraar daarbij geeft is voor een deel gericht op het leren (het proces) en dus niet alleen op het onder de knie krijgen van het de stof (het product). In dit verband spreken we dan ook van procesgerichte instructie. Het professioneel verrichten van leeractiviteiten door de lerende staat centraal en de vakinhouden vormen daarvoor als het ware de kapstok."

Dingen uit handen geven

De leraar die in zijn lessen zelfstandig leren wil bevorderen moet dingen uit handen geven. Taken en verantwoordelijkheden die nu op zijn schouders rusten moeten aan de leerlingen worden overgedragen. Welke dingen kan de leraar zoal uit handen geven? Volgens Nuy en Van Vroonhoven zijn er twee manieren om daar een beeld van te krijgen. De eerste manier is om uit te gaan van de lespraktijk die de docent er op nahoudt. De tweede gaat uit van een theoretisch raamwerk van docenttaken, waarin omschreven staat welke psychologische functies moeten worden vervuld bij goed onderwijs. Van Vroonhoven over de eerste manier: "Lesgeven is intensief werk. Een buitenstaander die een les observeert, ziet de leraar heel wat taken verrichten, vaak nog tegelijk ook. Van een aantal taken die de observant registreert, is de leraar zich zelfs nauwelijks bewust. Wil de leraar zelfstandig leren bevorderen, dan zou hij zich om te beginnen de taken en verantwoordelijkheden voor de geest moeten halen die hij voor, tijdens en na de les allemaal op zich neemt. Vervolgens kan hij zich afvragen, welke taken en verantwoordelijkheden hij in handen van de leerlingen kan geven en welke onderwijsleeractiviteiten en -beslissingen ze voortaan zelf mogen nemen. Taken en beslissingen uit handen geven die tot nu toe in handen lagen van de docent, vormt de simpele vuistregel voor het bevorderen van zelfstandig leren." Nuy voegt hieraan toe, dat leerlingen zelfstandig laten leren niet alleen inhoudt dat de leraar taken en verantwoordelijkheden aan zijn leerlingen overdraagt: "De leraar moet hen ook leren (om zelfstandig te) leren. Ook moet de leraar het zelfstandig leren goed organiseren en vervolgens de leerlingen daarbij goed begeleiden. Ten slotte moet hij de benodigde middelen ontwikkelen, bijvoorbeeld: het uitschrijven van opdrachten voor zelfstandig leren."

Werken in groepjes

Voor een goede organisatie van het zelfstandig laten uitvoeren van leeractiviteiten door de leerlingen is een aantal aandachtspunten van belang. Zo moet de duur van de zelfstandige leeractiviteit aangepast worden aan het uithoudingsvermogen van de betreffende leerlingen. En omdat het leerlingmateriaal zelfstandig door de leerlingen te gebruiken moet zijn, dient de leraar óf te zorgen voor geschikt materiaal óf methoden (die veelal ontworpen zijn voor klassikaal gebruik) zodanig te bewerken, dat leerlingen er mee uit de voeten kunnen bij het vervullen van opdrachten. Daarnaast zijn goede procedure-afspraken, regels en het opstellen van zelfstandige leertaken noodzakelijk. Van Vroonhoven: "Leerlingen de ruimte geven voor zelfstandig leren moet natuurlijk niet leiden tot verzwaring van de leraarstaak. Een taak in handen geven van de leerlingen moet dus zo gebeuren,

dat de zelfstandige leeractiviteit niet resulteert in veel extra-werk voor de leraar. Met name door het organiseren van werken in (studie)groepjes wordt de onderlinge leerhulp en zelfcontrole bevorderd: omdat leerlingen elkaars taal spreken en moeilijkheden met de stof van elkaar herkennen, kunnen zij elkaar vaak heel goed iets uitleggen. Nagesprekken in de groepjes zullen door de leraar expliciet moeten worden opgenomen in de voortgang en goed moeten worden gestructureerd. En hoewel begeleiding van groepjes regel is, moet de leraar natuurlijk ook tijd inruimen voor hulp aan individuele leerlingen, die door het vangnet van de onderlinge leerhulp vallen. Onvoldoende leerresultaten zijn daarvoor het signaal."

Het is van groot belang, dat in het voortgezet onderwijs - niet alleen in de Tweede Fase, maar ook al in de Basisvorming - naast kennisoverdracht aandacht wordt geschonken aan het proces van kennisverwerving zelf, aan het leren (om zelfstandig te) leren. Enerzijds omdat het gebrek aan aansluiting tussen het voortgezet onderwijs en het vervolgonderwijs voor een deel betrekking heeft op het gegeven, dat leerlingen in het voortgezet onderwijs onvoldoende hebben geleerd om zelfstandig te studeren. Anderzijds omdat een steeds groter beroep wordt gedaan op het zelfstandig leervermogen van mensen. Hoe kunnen we verwachten dat iemand die op school jarenlang aan het handje is gehouden later ineens wel in staat is om zelfstandig te leren?

Het boek *Zelfstandig leren* van Martin Nuy en Wim van Vroonhoven (KPC) wordt uitgegeven door Schoolpers/Educatieve Partners Nederland. Prijs f 31,00; ISBN 90-40200-33-5.